

ARTĂ, TEOLOGIE ȘI ÎMPREUNĂ-LUCRARE ÎN SLUJIREA BISERICESCĂ

Studiu bazat pe conferințe susținute de Ion Minoiu la Centrul Cultural „Ion Manu” din Otopeni, Mănăstirea Sfântului Acoperământ al Născătoarei de Dumnezeu din Vedrin, Belgia și Centrul cultural „Sfântul Paisie” de la Mănăstirea Neamț

Mă pregătisem să vă vorbesc despre un anumit subiect dar, cu câteva zile în urmă, am primit de la dumneavoastră o listă cu diverse întrebări. Citind-o, mă gândeam că pe baza unora dintre ele s-ar putea dezvolta veritabile teze de doctorat. Nu din cauză că ar fi întrebări specializate ce ar pretinde neapărat un răspuns pe măsură... pentru că, adevărul e că în zilele noastre; și spun asta fără umbră de reproș; de multe ori confundăm sau amestecăm lucrurile și situațiile, nefiind întotdeauna temeinic cultivați bisericește. Mai degrabă, poți ajunge la disertații ample din cauză că în această epocă a informației, dar și a debusolării lăuntrice, te vezi cumva „împins de la spate” să

dezvolți pe marginea subiectelor care stârnesc nedumeriri printre credincioși. Observ că mintea, percepția realității – fie ea cea înconjurătoare sau cea duhovnicească – și simțirea omului de astăzi s-au cam schimbat. S-a diluat mult înțelegerea aceea sănătoasă, firească a lucrurilor, sădită de Dumnezeu în om. În general, toate au devenit mai complicate, mai întortocheate și mai artificiale. Mulți oameni, trăind oarecum rupți de fire în inima marilor orașe, nu mai pot intui, înțelege sau primi lucrurile – mai ales pe cele duhovnicești – într-un mod simplu și direct. În consecință, au din ce în ce mai multe nelămuriri, iar întrebările care îi asaltează devin câteodată apăsătoare, pentru că pot aduce cu ele și o stare de îndoială, tensiune sau neliniște

lăuntrică. Așa că, deseori mă văd nevoit să sondez și subiecte mai adânci pe lângă tema propriu-zisă a întrebărilor, tocmai pentru a putea proiecta cât mai multă lumină asupra zonelor întunecate, confuze, neînțelese pe deplin. Să ne întoarcem la lista cu întrebări. Știți care a fost prima mea impresie după ce am parcurs-o? M-a făcut să simt că e nevoie de un liant între puzderia de idei, probleme și direcții așternute pe acea hârtie. Sigur, nu avem toți același nivel cultural, nici același simț liturgic sau artistic și nici aceeași vârstă sau maturitate duhovnicească, însă felul în care sunt puse problemele mi-a arătat, o dată în plus, cât de scindați putem ajunge să fim noi, oamenii în lume. A nu se confunda scindarea cu diversitatea. Diversitatea poate îmbogăți, pe când scindarea sfâșie și a apărut în lume doar după căderea lui Adam. Dacă ne ducem însă cu mintea la gândul, la planul cel din veșnicie al lui Dumnezeu pentru om, acesta era ca întregul Adam, întreaga omenire să fie una. Ce însemna „să fie una”? În nici caz un fel de linie de producție automatizată la care toți oamenii erau chemați, dacă nu chiar siliți să execute mecanic același lucru, ca niște roboți. O astfel de percepție a unității o pot avea mai degrabă cei întru totul depărtați de adevărata înțelegere, simțire și viață a Bisericii. În realitate, unitatea gândită de Dumnezeu depășește limitele înțelegerii noastre în condițiile lumii de aici. E o unitate care respectă unicitatea, irepetabilitatea fiecăruia dintre noi.

Ziditorul voia și vrea ca viața noastră să fie o icoană a Sfintei Treimi. Firește că, atunci când l-a făcut pe om... și ne spune Sfânta Scriptură că Dumnezeu l-a făcut pe Adam după chipul și asemănarea... cui? *A Noastră*, adică a Sfintei Treimi, după cum ne învață Sfinții Părinți. Ce înseamnă aceasta? Pe de-o parte, *chip* înseamnă libertatea împăratească pe care a primit-o omul în dar de la Dumnezeu. Mai înseamnă și mintea, rațiunea, primite tot în dar. Iar *asemănarea*, la un nivel mai puțin adânc, de început, e tocmai punerea în lucrare a acestei libertăți împăratești și a minții, a *nous*-ului. A daug aici că în înțelegerea ortodoxă *nous* înseamnă mai mult decât ceea ce înțelege cultura laică contemporană prin „minte” sau „rațiune”. Vorbeam deci, de o punere în lucrare prin cultivarea virtuților, prin lucrarea poruncilor dumnezeiești, pentru a ajunge la asemănarea cu Dumnezeu. La un nivel mai adânc însă, punerea în lucrare e însăși încercarea omului de a trăi – pe cât îi stă în putință – după chipul Sfintei Treimi, conform planului Ziditorului.

Înainte de cădere, oamenii se vedeau unul pe altul altfel decât așa cum o facem în condițiile lumii de acum. Adam o vedea pe Eva ca pe o parte integrantă a lui, deși Eva era o altă persoană. Ce zicea Adam? „Os din osul

meu și carne din carnea mea”. Eva era o persoană diferită, dar Adam o vedea ca pe el însuși. Erau adică, laolaltă lăuntric. Fiind lăuntric împreună, nici nu mai aveau nevoie de altceva... Trăiau unul într-altul, fără însă a se confunda. Doar după cădere au apărut scindarea și boala întinării vederii omului. Aici fac o paranteză pentru a mă apropia de „spațiul” rugăciunii, deoarece voi aborda cântarea și celelalte arte bisericesti, mai mult ca pe niște rugăciuni, decât ca pe niște stiluri artistice rupte de viața duhovnicească. Se spune că în Rai, Adam nu se ruga. Păi, se înțelege aproape de la sine că nu avea nevoie să se roage la Dumnezeu în felul în care o face omul astăzi, pentru că Îl vedea, comunica cu El direct, față către Față. Căzând însă în păcatul neascultării, omului i se tulbură vederea trupească și duhovnicească într-atât încât ajunge chiar să se și ascundă de Ziditorul lui. Dumnezeu începe să-l caute și să-l cheme, dar omul nu mai dorește nici să-L vadă, nici să I se înfățișeze. Iată deci că omul, sfătuit de șarpe, a fost cel care a rupt legătura aceea directă, paradisiacă. „Deconectându-se” de Cel ce l-a zidit, omul a căzut într-o stare jalnică, în care-i era cu neputință să mai rămână în locul și rânduiala în care fusese așezat inițial. Părinții mai vechi sau mai noi ai Bisericii au văzut ruptura aceasta ca pe un cataclism de dimensiuni cosmice. Se întoarce însă roata și chemarea aceea a lui Dumnezeu din Grădina Edenului: „Unde ești, Adame?” se transformă, după alungarea din Rai, în strigătul sfâșietor și deznădăjduit al lui Adam: „Unde ești, Doamne?” Adam, cel căzut și alungat, ajunge să sufere de o astfel de miopie duhovnicească, de o astfel de întunecare, încât nu-și mai poate zări Ziditorul și Dumnezeu. După cădere omul se și individualizează. Oamenii nu mai trăiesc unul într-altul, după chipul primei Biserici, care a fost chiar Sfânta Treime. În condițiile lumii de aici, cei mai mulți dintre noi trăim și astăzi pe cont propriu, egoist,

utilitarist. Cu alte cuvinte, trăim rupți nu doar de Dumnezeu, ci și rupți unii de alții. În loc să ne uităm la Ziditor așa cum firesc ar fi, ne uităm doar la zidire „precum boul la ieslea lui”. Adică, în loc să ne folosim de zidire pentru a ne ridica la Ziditor, ne legăm cu desăvârșire de ea și sfârșim prin a-i deveni robi. Nu-L mai vedem, nu-L mai auzim, nu-L mai simțim și nu-L mai cunoaștem pe Cel ce ne-a făcut, cu toate că până chiar și „boul își cunoaște stăpânul și asinul ieslele Domnului său”. Dacă timpul ne permite, vom cerceta cum s-a „întrupat vizual” acest cuvânt al Prorocului Isaia¹ în icona Nașterii Domnului.

Și, pentru că tot am folosit expresia aceasta mai puțin muzicală de „cuvânt întrupat vizual în iconă”, vă mărturisesc că nu voi rupe cântarea bisericească de celelalte arte liturgice, cu toate că știu că mulți așteaptă să le limpezesc, mai degrabă, nedumeririle legate de intonația și de scările „bizantine”. În primul rând, problemele legate de intonație nu se pot lămurii într-o cuvântare, pentru că nu țin doar de o succintă expunere teoretică, ci țin de exercițiu intens și susținut, sub supravegherea dascălului. În al doilea rând, „Muzica bizantină” – mai precis, cântarea bisericească tradițională a Bisericii Ortodoxe – nu poate fi redusă doar la scările muzicale, fie ele cât de netemperate ar fi, și nici la intonație. Asta pentru că nu e doar o știință muzicală specifică, așa cum o vede și o cataloghează muzicologia. Spunând acestea, nu înseamnă că susțin că

tot ceea ce ține de aspectul teoretic al cântării bisericești – precum scările, intonația, ritmul, emisia vocală, la care mai putem adăuga dicția și declamația – ar fi lipsit de importanță. Nicidecum. Spun doar că teoria și tehnica trebuiesc depășite. Depășite, însă în ce fel? Nu prin eliminare, nici prin neglijare, ci prin asimilare, adică printr-o însușire temeinică, până când acestea devin,

1. Isaia 1; 3.

dacă e cu puțință, un reflex sau, așa cum spun muzicienii, o „a doua natură”. Atunci, de ce insist că e nevoie să depășim nivelul tehnico-teoretic, ba chiar și nivelul artistic? Din cauză că adevărata cântare bisericească e mai mult decât „muzichie”. Mai presus de toate este teologie – teologia cântată a Bisericii – adică rugăciune, mărturisire de credință și jertfă cuvântător-cântătoare adusă lui Dumnezeu. Doar omul poate aduce astfel de jertfe nesângeroase, pentru că ele țin de planul cel dintru început al lui Dumnezeu pentru om, despre care am pomenit. Pentru a înțelege acest adevăr, reiau ideea abordată mai devreme și o dezvolt nu doar dintr-o perspectivă teologică, ci și dintr-una, să-i spunem, poetico-muzicală. Dumnezeu voia ca omul să trăiască atât cu Ziditorul său, cât și cu restul zidirii într-o relație de „deschidere”, de jertfire reciprocă. Jertfirea nu implica neapărat ideea de ucidere, ci presupunea o dăruire reciprocă totală, un mod de viață care după cădere a încetat să mai fie înțeles pe deplin. Conform aceluiași gând dumnezeiesc, cântarea era și rămâne una dintre cele mai potrivite jertfe, ofrande vii, cuvântătoare pe care omul le poate aduce ca dar din dar, „ale Tale dintru ale Tale”. De ce tocmai cântarea? Iată câteva rațiuni. Omul este singura ființă pământescă înzestrată de Ziditor cu puterea de a articula cuvinte și fraze care poartă în ele un înțeles, o încărcătură afectivă și o anumită putere făptuitoare. Pe deasupra, Dumnezeu a mai dăruit omului și meșteșugul de-a „turna” cuvintele în forme poetice, forme ce țin seama nu doar de sensul

noțional al unui text, ci și de ritmul, metrul sau topica specifică stilurilor poetice. Și darul Domnului făcut omului nu s-a oprit aici. El e și mai mare, pentru că doar omul poate împleti cuvântul poetic cu sunete de înălțimi, durate, intensități și timbruri determinate. Cu alte cuvinte, doar omul are darul de a cânta. Sigur, în limba română spunem că și păsările „cântă”. Am putea spune că ele au „cântarea” înscrisă în chiar codul lor genetic. Cu toate acestea, doar omul poate să cânte cuvântător. Doar omul poate să emită conștient, să susțină și să direcționeze sunetele, ritmul – într-un cuvânt, melosul - în așa fel încât să scoată în evidență și să propulseze noțiunile, sensurile sau trăirile pe care dorește să le exprime și să le împărtășească.

Acum urmează ceva și mai important. Omul poate întoarce (preface) toate aceste daruri unice în jertfe cuvântătoare aduse lui Dumnezeu, doar dacă le pune înaintea (oferă) pe un anumit suport. Însă, chiar și suportul, nu este altceva decât tot un mare dar dumnezeiesc. Este însuși darul vieții, darul suflării de viață (*ruach*) pe care o suflă Dumnezeu în nările omului. Suflarea de viață, respirația este și vehiculul care poartă cuvântul și melosul din lăuntru omului în afară. Fără ea, nu poate fi vorba nici de rostire, nici de cântare și nici de jertfă vie, cuvântătoare. Greu sunt de exprimat aceste lucruri în cuvinte, însă e important să înțelegem de ce – pentru cei ce-și cunosc și își trăiesc credința – cântarea bisericească nu mai rămâne doar un stil muzical printre celelalte stiluri muzicale. Sunt și alte rațiuni –

teologice, psihologice sau istorice – în virtutea cărora, în Biserică, psaltichia e percepută ca fiind mai mult decât o „musicie”, dar pe acestea vi le voi înfățișa mai târziu.

Am socotit necesar să lămuresc mai întâi aceste câteva idei de bază, dar și să precizez perspectiva din care voi aborda un subiect „de graniță”. Aria noastră de interes e plasată defapt la o răspântie, la o articulație, adică acolo unde toate expresiile artistice liturgice se întâlnesc. Nu vom cerceta însă doar un punct de convergență, ci o întreagă zonă de întrepătrundere, adică atât un loc (*topos*) cât și un timp în care toate artele bisericesti se „deschid” unele către celelalte și împreună-lucrează. Așadar, e vorba de un domeniu perihoretic, de sinteză și... mai puțin cunoscut; în explorarea căruia voi porni de la ceea ce mulți consideră a fi în primul rând o piesă de mobilier bisericesc: de la un iconostas. Am ales iconostasul Bisericii mari a Mănăstirii Sfinților Împărați Constantin și Elena de la Hurezi:

Terminat prin 1694 – la începutul perioadei de domnie a voievodului mucenic Constantin Brâncoveanu – acesta aparține unei epoci în care se văd trei tendințe stilistice.

Prima: creșterea iconostasului în înălțime, prin înmulțirea registrelor de icoane suprapuse. După cum vedeți în imagine, crucea catapetesmei se apropie de arcul triumfal.

A doua: dezvoltarea decorativului, adică înmulțirea motivelor ornamentale florale, zoomorfe, antropomorfe.

A treia: eclecticismul – amestecul de idei, concepții sau stiluri diferite în aceeași structură arhitectonică, piesă de mobilier bisericesc, icoană sau cântare. Totuși, iconostasul nostru provine dintr-o perioadă în care eclecticismul se manifestă cu precădere în decorativ. Figurativul e încă tributary unui stil post-bizantin, de factură paleologă târzie. Deci, icoanele catapetesmei sunt încă „tradiționale” din multe puncte de vedere.

De ce pornim tocmai de la un iconostas în demersul nostru? Deoarece, în funcție de modul în care îl privim, acesta poate fi un excelent punct de plecare în încercarea noastră de-a dovedi că, în Biserică, artele liturgice nu-și fac lucrarea rupte unele de altele, ci împreună.